

однак, не щезає зовсім. Така актуалізація одного з компонентів можлива під час дії факторів у якійсь конкретній ситуації.

Отже, серед факторів, що стають причиною виникнення синкретичних членів речення, найпоширенішими є такі: невідповідність змісту і форми членів речення, подвійні семантичні зв'язки і відношення, синкретичне категорійне значення словоформи, еліпсис дієслівної форми, лексико-граматичні властивості поєднаних словоформ.

Ми назвали тільки основні фактори, що зумовлюють синкретизм у системі другорядних членів речення. Насправді їх значно більше, і вони залежать від конкретних умов, у які потрапляє член речення. Крім того, ці фактори в багатьох випадках не діють самі, а доповнюють один одного. При їх взаємодії головним є той семантичний компонент, який зумовлюється характером синтаксичних відношень.

ЛІТЕРАТУРА

Бабайцева В.В. Система членов предложения в современном русском языке: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1989. – 159 с.

Загітко А.П. Український синтаксис(науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс). Ч.1: Навчальний посібник. – К.: ІЗМН, 1996. – 202 с.

Івашицька Н.Л. Синтаксис простого речення. Складні випадки аналізу. – К.: Вища шк., 1989. – 63 с.

Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енцикл.” ім М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

Чеснокова Л.Д. Синкретизм в сфере членов предложения // Филологические науки. – 1988. – № 4. – С.41-47.

Л.В. Прокопчук, Л.А. Озеранська

СТРУКТУРНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВСТАВЛЕНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ЛІНИ КОСТЕНКО)

Науково-лінгвістичне вивчення вставності більш-менш системно розпочалося в русистичі з 20-х років XIX ст. Щодо вставлених одиниць, то деякі мовознавці, зокрема Ф.І.Буслаєв, не розрізняли категорії вставності і вставленості взагалі. Вперше на “вставлені із сусіднього речення слова” звернув увагу О.О.Шахматов [Шахматов, 1941: 273]. Він також уперше запровадив до лінгвістичного вжитку термін “вставлені речення”. Різний за обсягом аналіз вставлених одиниць знаходимо в працях відомих мовознавців (В.В.Виноградова, О.Г.Руднева, О.Огоновського, Л.О.Кадомцевої, Б.М.Кулика, О.Ф.Прияткіної та ін.). Варто взяти до уваги думку П.С.Дудика, автора посібника “Просте ускладнене речення”, який чітко розмежовує синтаксичні категорії вставності і вставленості. Вчений зауважує, що “вставними словами, сполученнями слів і вставними реченнями виражається найрізніше ставлення мовця до висловлюваної ним же думки”, а вставлені одиниці “виражають такі повідомлення, пояснення, зауваження, якими доповнюється зміст речення, весь його членореченневий склад...” [Дудик, 2002: 185].

Речення зі вставленими одиницями є одним із найважливіших мовно-стилістичних засобів, використовуваних у всіх стильових різновидах сучасної української літературної мови. Чи не найбільшою мірою вони трапляються в художньому мовленні, що спричиняється їхнім комунікативним спрямуванням.

Досліджуючи вставлені слова, сполучення слів і речення у творах Ліни Костенко, зокрема в історичному романі у віршах „Маруся Чурай”, ми спостерегли, що вони є менш уживаними порівняно зі вставними одиницями. Так, методом суцільної вибірки нами було вилучено 15 вставлених конструкцій. Проте хоча вони представлені незначною кількістю, аналізований нами матеріал дає змогу стверджувати, що вставлені одиниці Л.Костенко вживає з певними особливостями, що визначають характеристичні параметри її ідіостилю.

За матеріалами опрацьованого твору ми побачили, що в ролі вставлених виступають досить різноманітні за будовою конструкції. Тому, на наш погляд, доцільніше розглянути кожен вставлений елемент зокрема.

Варто одразу зазначити, що вставлених слів Ліна Костенко не вживає у романі жодного разу. Вставлених сполучень слів нами вилучено тільки два. Щодо вставлених речень, то, на нашу думку, треба окремо розглядати вставлені речення, що розміщуються в складі основного речення, і вставлені речення винесені за межі основного речення. З-поміж вставлених речень, що розміщуються в складі

основного речення, можна виокремити прості односкладні і двоскладні, ускладнені і неускладнені, поширені і непоширені, частини складнопідрядних речень, наприклад: *І заридали дзвони, загули! - це ж там за браму хлопців провели* [Костенко, 1983: 29]; *Сиджу, дивлюся, - вік прожив на світі, - на те гніздо у тому верховітті* [Костенко, 1983: 108].

Широко представлені прості двоскладні речення. Цікаво, що присудок в таких реченнях, як правило, зв'язаний складений, наприклад: *Мені це ще од баби перейшло, - їй вважала відьмою Полтава* [Костенко, 1983: 63]. Вставлене речення (в межах основного) з простим дієслівним присудком вжите письменницею лише раз: *«Отаман Гук, помовчавши. (повіка йому сінула), далі прочитав...»* [Костенко, 1983: 81].

Окремо треба згадати про вставленість у вигляді частини складнопідрядного речення – підрядного речення: *То винесе в Полтаву, то по селах (як не замети, звісно, й не дощі)* [Костенко, 1983: 115].

Як свідчить аналізований нами матеріал, вставлені одиниці можуть розташовуватися за межами основного речення. Це означає, що вставлена одиниця стосується не одного речення, а всього тексту. У ролі вставлених одиниць, винесених за межі основного речення, виступають: 1) просте речення; 2) поєднання кількох простих; 3) поєднання простого (одного чи кількох) зі складносурядним чи складнопідрядним реченням.

Коли йдеться про винесені за межі основного речення два чи більше вставлених речень, варто вести мову про **вставлений текст**. У Лінії Костенко вставлений текст може вміщувати дві, три, чотири реченнєвих структури, які, у свою чергу, ще можуть ускладнюватись вставним словом чи реченням. Для прикладу – вставлений текст, що є поєднанням чотирьох простих речень: *Іван сказав: - Бо це, як світ, - старе... (Вони з Леськом бували в битвах разом. Лесько утне ще шкуру не одну. Він потім стане побратимом Разіна - Леськом Хролим. Загине на Дону)* [Костенко, 1983: 22].

Ми звернули увагу на особливу семантику цих вставлених одиниць. Вони не просто доповнюють зміст основного тексту, а й містять додаткові повідомлення про подальшу долю героїв твору, що виходить за часові рамки самого роману.

Уточнюючі вставлені одиниці, наприклад: *Присунув пень, - це в* (за характером смислового зв'язку з основним реченням вставленість у романі Л. Костенко "Маруся Чурай" диференційовано на такі групи:

1) *нього за ослиник* [Костенко, 1983: 116]. Тут вставлена одиниця пояснює прямий додаток *пень* уголовному реченні;

2) вставлені одиниці, що виражають мимохіть („між іншим“) висловлене **пояснення**: *То винесе в Полтаву, то по селах (як не замети, звісно, й не дощі)* [Костенко, 1983: 115]. Це пояснення, як видно з наведеного прикладу, здебільшого у формі підрядного речення і стосується змісту основного речення загалом. Як правило, вставлені речення з такою семантикою приєднуються за допомогою сполучників, у зазначеному випадку – за допомогою сполучника *як*;

3) доповнюючі вставлені речення, що являють собою побіжні зауваження, які не роз'яснюють факт, про який говориться в основному реченні, а становлять собою повідомлення про якісь додаткові нові факти, викликані потребою доповнити зміст основного речення, але разом із тим помітно «відсторонені» від нього, наприклад: *І встав Пушкар...Ще не старий. І славу мав, і силу. (Про нього потім думу іскладуть. Минє сім літ – і голову цю сиву Виговському на списі подадуть)* [Костенко, 1983: 22].

Як видно із цього прикладу, вставлені доповнюючі речення, які приєднуються до основного речення без сполучників, можуть бути винесені за його межі.

З усіх наведених прикладів можна зробити висновок, що у романі "Маруся Чурай" вставлені одиниці звичайно розташовуються в середині, іноді в кінці основного речення, що, безперечно, зумовлено специфікою вставлених одиниць, їхнім завданням додавати щось принагідно, уточнювати повідомлене. Із трьох позицій вставленість не виявлена на початку речення, бо, природно, як уже означалось, особа, що говорить, не може наперед уточнювати чи розкривати те, що буде сказано далі, або додавати до нього якісь нові факти.

Стилістичні можливості вставлених одиниць як загалом, так і в романі "Маруся Чурай" визначаються, по-перше, властивою їм семантикою: вони можуть виступати у функції уточнення, роз'яснення, доповнення змісту основного речення, містити побіжні зауваження до основного тексту,

з'являтися як результат асоціацій, викликаних текстом основного речення. По-друге, стилістичне вживання вставлених конструкцій значною мірою залежить від їхньої синтаксичної будови. Так, Л. Костенко у ролі вставлених найчастіше вживає прості односкладні і двоскладні речення, вставлені слова для її роману взагалі не характерні.

Крім того, стилістика вставленості визначається деякими особливостями властивого їм інтонування, а також розділовими знаками. Інтонування вставленості енергійніше, виразніше, ніж вставності, воно в більшості випадків прискореніше, виділяється у мовленні повніше і чіткіше, більш тривалою паузою (паузами). Основне речення зберігає при вставленості свою інтонаційну самостійність, увесь його склад вимовляється так (чи майже так), як і без вставленого компонента, наприклад: *Присунув пень, - це в нього за ослоник. Та й сів стругати з липи ополоник* [Костенко, 1983: 116].

Від інтонування вставленості значною мірою залежить і певне конкретне пунктуаційне оформлення основного речення. Найчастіше при вставлених одиницях Л. Костенко послуговується дужками. Менш послідовно виявляють себе коми і тире. У тих випадках, коли вставленість (переважно у формі речення) містить побіжне додаткове зауваження до висловленого в основній частині речення, Ліна Костенко надає перевагу дужкам – для більш виразного пунктуаційного виділення вставленості. Низка прикладів ілюструє вживання крапки перед вставленою частиною в дужках. Це зумовлене тим, що такі вставлені одиниці за змістом виразно віддалені від змісту основного речення, сприяють розвитку другого плану розповіді.

Отже, творчість Ліни Костенко, зокрема її роман "Маруся Чурай", яскраво засвідчує той факт, що вставлені одиниці порівняно зі вставними – виразно своєрідне явище у сучасній українській літературній мові – як за семантикою, синтаксичною будовою, так і за інтонаційним і пунктуаційним оформленням.

ЛІТЕРАТУРА

Дудик П. С. Просте ускладнене речення. – Вінниця, 2002. – 335 с. Костенко Л. Маруся Чурай: Історичний роман у віршах. – К.: Дніпро, 1982. – 135 с.

Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. – Л.: Учпедгиз, 1941.

Л. В. Прокопчук, А. М. Грач

АНАЛІТИЗМ У СИСТЕМІ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Г. ТЮТЮННИКА)

Проблема визначення обсягу члена речення є чи не найскладнішою у сучасній лінгвістиці, що, на наш погляд, зумовлено різноманітною природою семантичних едностей повнозначних слів, які становлять основу синтаксичних компонентів аналітичної будови.

Здавалось би, досить вагомі успіхи в галузі вивчення сполучуваності слів могли б значною мірою вплинути на загальний напрям теоретичних висновків, які стосуються визначення обсягу синтаксичного компонента речення. Однак і зараз у розв'язанні цих питань мають місце суперечності в міркуваннях вчених, особливо у зв'язку з появою комплексного структурно-семантичного підходу до вивчення речення [Іваницька, 1986:39], це певною мірою зумовило актуальність нашого дослідження, мета якого – виявити основні випадки аналітизму в системі другорядних членів речення.

Об'єктом нашого дослідження є аналітичні сполуки у функції другорядних членів речення, які трапляються у творах Г. Тютюнника.

Як відомо, члени речення можуть виражатися не тільки одним словом, а й словосполученням. Найчастіше це структури, опорний компонент яких не має достатньої семантичної повноти, щоб самостійно виконувати функцію того чи іншого члена в конкретному реченні. У таких випадках він виконує функцію структурного елемента члена речення, а залежне слово виступає семантичним конкретизатором, тобто бере на себе основне смислове навантаження. Такі словосполучення називають цілісними. Цілісним словосполученням буває тоді, коли основне його значення міститься не в опорному, а в залежному слові. Такі семантичні едності до складу речення входять як готові блоки і виконують функцію одного члена речення [Козачук, 1990:54].

Про аналітизм у вираженні другорядних членів речення, зокрема обставин, у сучасних нормативних граматиках згадується тільки принагідно. Наприклад, у "Сучасній українській літературній мові: